

AMI EGY TÖRTÉNELEMKÖNYVBŐL KIMARADT...

Merész, nagyszabású vállalkozás melléktermékéből válogattuk az itt következő lapokat.

Eppen tíz esztendeje múlt, hogy két francia író, Louis Aragon és André Maurois a hidegháború felszámolását jelző világjelenségeket üdvözölve, élve a folyamat kínálta lehetőségekkel és azokat mintegy tovább tágítva, hozzálátott a Szovjetunió és az Egyesült Államok párhuzamos története megírásához, az első proletárállam létrejöttétől századunk derekáig. A terjedelmében is nagyszabású mű Les deux géants (A két óriás) címmel ugyan együtt jelent meg 1963-ban, franciául, de voltaképpen két önálló, párhuzamos munkát, a kommunista Aragonnak a Szovjetunió és a liberális humanista Mauroisnak az Egyesült Államok fél évszázadát felölelő könyvét tartalmazza. Bővebb ismertetéseikre itt nem térhetünk ki, de annyit szükséges róluk megjegyeznünk, hogy noha a szerzők hiteles dokumentumokra támaszkodtak s tényességre törekedtek, tudatosan elvetve a történeti fiktív regény eszközeit, világnézetük, politikai állásfoglalásuk világosan kiténik mind a sorokból, mind a sorok közül. Ez nemhogy csorbítaná a vállalkozás hitelét, hanem egyenesen öregbíti: a párhuzamos történelemkönyvek izgalmas eszmei dialógusként kötik le az olvasó figyelmét.

A dokumentáció és a megírás mintegy három évének adataiból, a hozzájuk fűzött reflexiókkal együtt, Aragon már menet közben közzétett egyet-mást lapja, a Les Lettres Françaises hasábjain. Szélgjegyzetek ezek, melyekből nem kevesebbet tudunk meg Aragon egyéniségéről, elvhűségéről, pártos non-konformizmusáról, mint az éppen kiragadott történelmi pillanatról, személyről. Az alább következő rész Aragonnak abba az érthető és jellemző törekvésébe illeszkedik be, mely az egész művön át a szovjethatalom, a párt és az értelmiség viszonyának alakulását követi, annak leglényegesebb mozzanataiban; közelebbről Lenin, valamint közvetlen munkatársai magatartásáról tájékozódhatunk, a lenini elvről és gyakorlatról az ellenzéki értelmiség olyan kimagasló képviselői esetében, mint Bergyajev, Martov és mások, akiknek történelmi szerepét, életilek különböző szakaszaiban vallott nézeteit, beható tudományos vizsgálat híján, legfennebb töredékesen ismerhetjük.

Töredékes az is, amit Aragon ír róluk ezekben a jegyzetekben. Ami számára — és számunkra — a legfontosabb, az így is világosan kitetszik: Lenin bámulatosan árnyalt értelmiségi politikája, még azokban a forró napokban is, amikor a sorsdöntő események sodrában a sommás intézkedések látszottak kézenfekvőbbeknek, amikor nem volt könnyű az ellenséget az ellenféltől megkülönböztetni, dísztíngválni a szubjektív szándék és az objektív hatás között. Lenin ennek is megtalálta a módját. Látta és alkalmazta a lehetőségek rendkívül széles skáláját a meggyőzéstől, a vitától az eltávolításig vagy a fizikai megsemmisítésig. A forradalom és a polgárháború vérzivatarában, amikor osztályok csaptak össze életre-halálra, százezrek áldozatát követelő, világtörténelem-alakító küzdelemben, Lenin nem feledkezett meg sem az emberélet értékéről, sem a személyes meggyőződés tiszteletben tartásáról, még akkor sem, ha ez a meggyőződés nem egyezett az övével.

Az Aragon említette személyek nem egészen ismeretlenek olvasóink előtt. Julij Oszipovics Martov (1873—1923) A Munka Felszabadítása nevű forradalmi csoport tevékeny tagja volt, később a mensevik frakció vezetőinek egyike. Nyikolaj Alekszandrovics Bergyajev, a századforduló jelentékeny orosz

gondolkodója, Kijevben született 1874-ben, s 1948-ban halt meg, Párizsban. Apja voltaire-iánus arisztokrata, anyja buzgó katolikus francia asszony. Ez a családi kettősség végigkísérte Bergyajevet egész életén: diákkorában csatlakozik a munkásmozgalomhoz, megismerkedik a marxizmussal, többször tartóztatják a cári hatóságok, éveket tölt szibériai száműzetésben. Itt írja meg Szubjektívizmus és individualizmus című művét, s ő csodálkozik a legjobban, amikor a szociáldemokraták, akik közé a század elején még odasorolja magát, idealistának minősítik. A mindinkább miszticizmusra hajló Bergyajev sosem tagadta a forradalom szükségességét Oroszországban. Elismeri az ember természet- és társadalomalakító erejét, ezzel szemben hirdeti egy természetfölötti erő létezését is, mely az embernek segítője világalakító munkájában.

Az az L.J.—C., akire Aragon többször is hivatkozik Bergyajevről szólva, Lucienne Julien—Cain, Bergyajev életrajzírója, számos értékes felvilágosítással segítette elő Aragon dokumentációs munkáját.

Aragon A Szovjetunió története című munkájához készítet jegyzeteinek alább következő részlete, anélkül, hogy a művet magát pótolná, izelítőt ad annak módszeréből, szelleméből. Meggyőzően példázza, hogy Lenin egyénisége, munkastílusa milyen megrázó tanulságok forrása korunk kommunista értelmisége, a forradalom ügyének elkötelezett alkotók számára.

Sz. J.

Hogy ismét felleljem ennek a 17-es évnek a nyarát, amikor Nyikolaj Alekszandrovics végleg szakít Andrej Bjelijjzel és szociáldemokrata barátaiival, akiknek szemében, mivel nem osztozott Kerenszkij iránti lelkesedésükben, reakciós elemnek számított, visszatérek az időben oda, ahol gondolatban három évet töltöttem.

Ugy vesszük fel újra rövid megszakítás után a történelmi események fonalát, mintha ezek mindig is áttetszőek lettek volna, mintha szemlélik egyből megértették volna őket. Még egy antibolsevik is mosolyogna ma egy 1917-beli ember gondolatain, legyen az kadet, mensevik vagy eszer. Az lenne az érzése, hogy jobban érti az évek távlatában immár leegyszerűsödött történelmet. Mindvégig, amíg a Szovjetunió e történetét irtam, 1917-től 1960-nal bezárólag, megpróbáltam az avatatlan ember szemével látni mindazt, ami végbement, annak az embernek a szemével, aki kinyitva napilapját, még nem tudja, mit kell gondolnia a dolgokról. Épp azért különösképpen érdekelték az olyan könyvek, mint például Boncs-Brujevics tábornok *Emlékiratai*, melyek megvilágították előttem mindazt, ami egy cári tiszt fejében megfordult 1917 februárjában, vagy annak az A. I. Verhovszkijnak a sok tekintetben vonzó memoárja, aki Kerenszkij hadügyminisztere volt Kornyilov kalandos vállalkozása után, s akit lemondásra kényszerített az a meggyőződése, hogy a háborút azonnal be kell fejezni, a nagyobb szerencsétlenség elkerülése végett. Milyeneknek látták ezek az emberek a bolsevikokat? Egy Bergyajev, aki náluk jobban ismerte őket, s aki ezen a nyáron megtagadja Kerenszkijt, *bennük látja a felnövekvő erőt, és meg van győződve arról, hogy a Forradalom nem maradhat meg jelenlegi stádiumában*. De nem látja, hogy ez a feltartóztatatlannak tűnő kibontakozás hogyan éri el célját. Nyikolaj Alekszandrovics emlékezései nyomán L.J.—C. megállapítja, hogy 17 októberével kezdődően, nemcsak hogy szertefoszlik a Bergyajevet nyomasztó aggodalom, hanem valóságos szellemi eufória, elragadtatás lép a helyébe... Elkerülhetetlennek látta annak szükségyszerűségét, hogy Oroszország átélje a bolsevik kísérletet, véleménye szerint ez a fordulat az orosz nép sorában létezése dialektikájának döntő momentuma volt.

Ami azonban, a lényegét tekintve, mit sem változtat szellemi természetű ellenállásán. Megadatott számára, hogy követhesse ezt a folya-

matot, s egyfajta mámorral fogadta az akkori új és nehéz életkörülményeket... „Nem állíthatom“ — írta —, hogy különösebb üldöztetés ért volna a szovjet hatóságok részéről.“ Mégis letartóztatják, első ízben 1920 telén, éppen amikor elnyeri az akadémikusi címet... de ide kell másolnom a kihallgatását tartalmazó passzust, azét a kihallgatását, melyet egy szőke, szomorúszemű fiatalember vezetett, aki katonai egyenruhát hordott, és a Vörös Csillag érdemrendet viselte... Volt valami barátságos, kedves a modorában: helytel kínálta Bergyajevet, s mintegy bevezetéképpen ennyit mondott: „Dzerzsinszkij vagyok.“ Bergyajev a továbbiakban megtudta, hogy ő az egyetlen vádlott, s a Cseka alapítója, aki előtt egész Oroszország reszketett, személyesen akarta vezetni a kihallgatást, melyen jelen volt még Kamenyev, mint a Cseka alelnöke és egy harmadik küldött, akivel Bergyajev Szent-Pétervárott ismerkedett meg ifjú irodalmár korában. A beszélgetés kizárólag ideológiai jellegű volt...

„... Írói és gondolkodói méltóságomról van szó — mondta a vádlott az őt vallató magas személyiségnek —, arról, hogy kizárólag saját gondolataimról beszéljek.“ Mire Dzerzsinszkij így felelt: „Éppen ezt várjuk öntől.“ Ezután szinte monológyszerűen folyt le a kihallgatás, melynek során a gondolkodó ember, akinek Bergyajev minden körülmények között megmaradt, igyekezett megmagyarázni vitapartnerének, hogy jóllehet politikai, erkölcsi és vallási téren a kommunizmus ellenfele, hangsúlyozza azt a tényt, hogy politikai szempontból semmilyen vonatkozásban nem foglal állást vele szemben. Dzerzsinszkij közbeszólásai ritkák voltak és találoák, valahogy ilyenformán: „Lehet-e materialistának lenni elméletben és idealistának az életben, vagy fordítva?“ Mihelyt Bergyajev befejezte hosszú fejtegetését, a kommunista vezető a „Taktikai központ“ elnevezésű ügyre vonatkozóan tett fel néhány kérdést, melyek bizonyos személyeket érintettek, de mivel Bergyajev kitért előlük, ő sem ismételte meg őket.

Háromnegyedőrás kihallgatás után, Dzerzsinszkij szabadlábra helyezette Bergyajevet, aki később úgy nyilatkozott róla, hogy őszinte és tökéletesen meggyőződéses ember benyomását keltette benne...

*

A Dzerzsinszkij kabinetjéből távozó Bergyajevnek még két szabad éve volt hátra, s ez alatt nyíltan tarthatott spiritualista előadásokat, 1922 nyarán azonban ismét letartóztatják. Ezúttal már Szovjet-Oroszország elhagyására szólítják fel, kilátásba helyezve főbelövését, ha visszatérne hazájába. Elutazik tehát, néhány tudós, író és politikus társaságában, akik számára kizárt volt a kommunizmushoz való utólagos csatlakozás. „Különös intézkedés volt — írja Bergyajev —, mely soha sem fog megismétlődni. Száműztek hazámból, nem politikai, hanem ideológiai okokból.“

Nyikolaj Alekszandrovics bánatát L.J.—C. írja le. Tanúja volt ennek Franciaországban, addig az 1943-as napig, amikor a Vörös Hadsereg visszafordítja a németeket, és a Dnyeper mentén üldözőbe veszi őket... „Ezekben a nehéz napokban — írja —, a közlekedési akadályok ellenére Bergyajev rendszeresen felkeresett (ClamARBól jött át) Monceau-park közelében fekvő lakásomban. Mindig tüstént a hadműveletekről kezdtünk

beszélni: térkép nélkül, félig csukott szemmel, szinte a folyó mentén követte hazája katonáinak Kijev felé vonuló, felszabadító menetelését; időnként csodálkozott a késedelmeskedésen, az egy helyben topogáson, melynek okát nem értette, azután újra kezdte tűnődését. Szent álom volt az, amit átélt.“

De sem Nyikolaj Alekszandrovics, sem az az értelmes szemtanú, aki ma elmondja tanúvallomását, nem értette meg 1922 nyarának e különös intézkedését: Dzerzsinszkij megmentette Bergyajev életét, mint ahogy megmentette a Verhovszkijét is, annak letartóztatásakor.

Nem lehet kételkedni abban, hogy itt az emberek iránt tanúsított tudatos magatartásról van szó. És ha bizonyítékot akarunk, tegyük félre Bergyajevet, egy másik személyiségért, akinek szintén tanulságos a története.

A mensevik Martovról van szó, aki a háború alatt, akárcsak Lenin, Svájcban tartózkodott. (És lehet, hogy itt megemlítve őt, sikerül felhívnom a figyelmet szerepére a „lepecsételt vagon“ hírhedt történetében, arra az általában elhallgatott tényre, hogy ezt a menseviket pártbeli társai melegen fogadták, és arra is, hogy éppen úgy tért vissza Oroszországba, mint Lenin, ugyanolyan körülmények között, csupán egy hónappal később... de ezt a könyvemben bővebben kifejtem.)

1962-ben az Izvesztyija *Ellenségek* címmel novellát közölt annak a Kazakevicsnek a tollából, akit nemrég veszítettünk el. E novellát közölni fogom a *Szovjet irodalom* című sorozatban, melynek szerkesztője vagyok a Gallimard-nál, *A kék füzet*tel együtt, melyben a szerző megengedte magának, hogy több mint harminc év után felelevenítse Zinovjev arcképét.

Az *Ellenségek*ben láthatjuk, amint Lenin a Népbiztosok Tanácsa tudta nélkül megbíz egy asszonyt, a bolsevikokhoz csatlakozott egykori menseviket, hogy keresse fel Martovot, és bírja rá az ország elhagyására, mivel utólagos csatlakozására éppoly kevéssé lehetett számítani, mint a Bergyajevére és a társaiéra.

1920 áprilisának utolsó napjaiban vagyunk, vagyis abban az időszakban, amikor Gyenyikint legyőzték, de Wrangel még kitart, és hamarosan kirobban a lengyelek támadása... Tehát az után a tél után, amikor a Dzerzsinszkij—Bergyajev beszélgetés lezajlott. Lenin törvényesíti azt a diszkréciót, amellyel néhány kormánybeli társára való tekintettel, szándékozik intézkedni, megjegyezvén „... a Tanácson belül van néhány ember, aki, hogy is mondjam... leninistább, mint maga Lenin“.

Martov, aki Lenin küldötte előtt hevesen kifakad ellene („Nem akarom, hogy kéméljenek. Ma épp annyira gyűlölöm őt, mint amennyire tegnap szerettem. Gyűlölöm az arcát, a kezét, a viselkedését, mindazt, amit Te most mondtál, meggyőződését, szerénységét, azt, hogy téged ide küldött, mindazt, amit mond, azt is, amit róla mondanak...“), végül is beleegyezik az elutazásba, és egy évvel később meghozzák Berlinből Leninnek a *Courrier Socialiste* első számát, melynek főszerkesztője Martov, a Népbiztosok Tanácsában pedig nem győznek csodálkozni azon, hogy a Cseka szökni hagyta őt. Lenin ekkor így szól Dzerzsinszkijhez (akivel hosszasan tanácskozott, mielőtt Martovot megkerestette volna az előző évben):

— Nos! Hallja? Önről beszélnek.

— Ez már így van, mi sem vagyunk tökéletesek — felelte Dzerzsinszkij kifürkészhetetlen arccal.

Bevallom, hogy mindezt nemcsak azért mondtam el, hogy felmutassam Leninnek egy bizonyos módszerét, melyet Dzerzsinszkij Bergyajev esetében alkalmazott, hanem azért is, hogy elmesélhessek valamit, amit szívügyemnek tekintek.

1959-ben a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Katonai Kiadója megjelentette A. I. Verhovszkij *Na trudnom perevale* című munkáját, melyben a szerző beszámol beszélgetéseiről egyes pártvezérekkel, mint Gots és Feit, valamint foglyokkal, akikkel együtt volt bezárva. Körülbelül ez idő tájt jelennek meg Boncs-Brujevics tábornok visszaemlékezései, melyekben szintén szerepelnek *ellenségek*. S ha még oly hétköznapiak találnák is, elmesélek itt egy kis történetet.

Kommunisták című regényem megírásától, melyről a legkevesebb, amit mondhatok, az, hogy a francia Párt lelkesedéssel fogadta, szovjetunióbeli kiadásáig hosszú idő telt el. Találkoztam akkoriban Alekszandr Fagyejevvel, aki megkérdezte (nem olvasott franciául): „Mondd, szerepel-e ellenség a könyvedben?“ „Természetesen.“ Fagyejev lehajtotta a fejét. Azután így szólt: „Ez a baj“... Egészen a legutóbbi időkig (s nem tudom, történt-e azóta valami változás) hiába kerestük volna a Forradalom Múzeumában egyetlen fehérgárdista generális vagy bármely más ellenség vagy ellenálló képmását, bármilyen szerepe lett volna is, pedig történelmi szempontból, véleményünk szerint, az effajta kirekesztés megengedhetetlen. S ez a felfogás kiterjedt a „visszaemlékezések“-re is, új áramlatnak kellett érvényesülnie, hogy olyan könyvek, mint amilyenekről az imént beszéltem, megjelenhessenek. A következő lépés Kazakevics írásai, melyekben látható és hallható Zinovjev és Martov...

Mialatt Lenin felbontja a szövetséget Sztruvével, s miközben egy Mereskovszkij és egy Bergyajev a „likvidátorokat“, kadeteket és szociáldemokratákat támogatja (amit L.J.—C. saját szemszögéből igazságtalannak tart), vagyis a háborút megelőző években, Bergyajev munkatársa volt, ha átmeneti jelleggel is, Sztruve *Vehi* című lapjának, mely megelőzte az emigrációban élő entellektüelek Prágában, majd Párizsban 1921—22-ben kiadott *Szmena Veh* című lapját.

Lenin beható figyelemmel olvasta ezt a folyóiratot, melyet olyan emberek szerkesztettek, akik véleménye szerint társadalmi és politikai irányzatot képviselnek, élükön jeles kadetokkal s néhány volt miniszterrel Kolcsak kormányából. Még azt is hozzáfűzi, hogy egyikük kijelentette: „En a szovjet hatalom fenntartása mellett foglalok állást, mivel az olyan útra lépett, amely az ismert polgári hatalomhoz vezet“ (a NEP-ről van itt szó, Lenin új gazdaságpolitikájáról), és e vallomás őszintesége jobban tetszett neki, mint egyes kommunisták édeskes hazugságai, melyeket mindennap hallhatott: a történelem sokféle átalakulást ismer; a meggyőződésre, odaadásra és más hasonló, nagyszerű erkölcsi vagy politikai tulajdonságokra számítani komolytalan dolog... Az ellenség osztályigazságot mond, jelezve a minket fenyegető veszélyt.

Így értelmezte Lenin akkoriban az ellenség véleményének tanulmányozását, amit később másoktól visszakerődött idézetekkel helyettesítettek. Lenin nem félt szembenézni az osztályellenséggel, és az, hogy erről később lemondtak, ártott a szociológiának, a történelemnek, a filozófiának, sőt még az irodalomnak is.

A művészi alkotásról egyesek azt képzelik, hogy elvont körülmények között, külső áramlatoktól légmentesen elzárt laboratóriumokban jön létre, de ez nem lehet az igazi szocialista realisták véleménye, azoké, akik ismerik a valóságot, még ha ez a valóság az ellenség nevét viseli is.

Azt hihetnék olvasóim, nyitott kapukat döngetek, de Fagyjev korában nyugtalanokdakt az ellenség jelenléte miatt egyik regényemben, bizonyára azért, mert amit mondtam, az akkor revizionizmus-számba ment; de éppen a leninizmus revizionistáira jellemző, hogy „revizionistáknak“ nevezik mindazokat, akik visszatérnek a forráshoz, állításai ellenőrzésének megakadályozására intézményesítik a dogmatizmust, melyet tévedés volna összeegyeztethetetlennek hinni a revizionizmus bizonyos fajtájával.

Egy időben veszélyes eljárásnak nyilvánították volna a marxista tudományos gondolkodás keretein kívül eső gondolkodás tanulmányozását. Az ellenség igazi arcának ismerete éppoly kevésbé jelent veszélyt a társadalom számára, mint a téves nézeteké. Lehetetlen az igazság megértése, megismerése és kimondása ott, ahol a valóság megismerése elé gátat emelnek. A művészetben pedig semmi sem idegenebb a sémáktól, dogmáktól, giccses ábrázolástól és az absztrakciótól — bármilyen szempontból nézzük is —, mint éppen a realizmus. Ahhoz, hogy egy kor realitását lássam, felfogjam, egy misztikus vagy egy bankár nézetei éppolyan hasznosak lehetnek számomra, mint egy munkás vagy a jól kipróbált tanácskönyvekből okult diák nézetei. Nem arról van itt szó, hogy mit, kitől, hanem arról, hogy hogyan olvassunk, tudnunk kell olvasni. És egy Bergyajev vallomástétele nekem önmagában még nem elég, számomra visszahelyezkedik az egészbe, oly módon, ahogyan azt a Bergyajevre vonatkozó passzusban elmondtam. Ha teljes képet akarunk kapni, a részlet gyakorta hasznos e kép árnyalatainak és távlatainak megállapításához... Hasznosabb, mint azok az édeskés hazugságok, melyekről Lenin beszél, s amelyek inkább elzárják a perspektívát.

E. Cvik: Plakát (1968)

